

II. POGLAVLJE: PRIRODNA ANTROPOLOGIJA IZVANEUROPSKO PODRIJETLO HRVATSKE ZEMLJE, ANTROPOTIPA I AGRARNIH KULTIVARA

Out-European origins of Croatian Land, anthropotypes and agrarian cultivars

M. Rac i A.-Ž. Lovrić, Institut "Rudjer Bošković" (Zagreb)

Dosad je zemljopisni položaj Hrvatske u nas bio ideopolitički iskrivljen, a prirodnoznanstveni odnosi sasvim zanemareni. Središnji europski meridijan ide smjerom Gdansk-Budapest-Drina-Otranto dok je Hrvatska zapadnije pa očito nije u "jugoistočnoj" Europi, a tzv. Balkan nije poluotok - osim Grčke. Novija nam istraživanja jasno pokazuju da razvoj hrvatsko-dinarskog prostora nema bitne veze s ostalim Balkanom i od njega je u najvećem dijelu geološke prošlosti bio rastavljen golemim i dubokim oceanom. To očito potvrđuje 30 godina rada na svjetskom projektu MOHO (nazvan po našem *A. Mohorovičiću*) koji nizom dubinskih višekilometerskih bušenja podmorja i podzemlja oko Hrvatske dokazuje izvanbalkansko podrijetlo Dinarida i otoka (4, 8, 9).

1. *Izvanbalkansko južno podrijetlo* Hrvatske. Jedini je izvorni europski i ujedno najstariji dio Hrvatske Slavonsko gorje (Požeška kotlina), nastalo na južnoj obali Eurameričkog prakontinenta *Laurazija* u devonu prije 400 milijuna godina. Ostala srednja i južna Hrvatska izvaneuropskog je postanka na južnoj polutki Globusa, gdje je u trijasu prije 220 mil. god. bio veliki prakontinent *Gondwana*, razdvojen od Europe oko 4000 km Širokim oceanom *Tetis* veličine sadšnjeg Atlantika. Tada se na sjevernoj obali Gondwane potresima iz mora Tetis izdigao naš Prahrvatski poluotok - *Promontorium Adriaticum* (otkrio ga E. Argand), koji je obuhvaćao Hrvatsku od Žumberka i Istre do Boke, Sandžaka i dio Albanije. U doba jure prije 180 mil. god., potresima se razlomljena Gondwana konačno raspala na sadašnju Afriku, južnu Ameriku, Australiju, Indiju itd., a i odlomljena je Hrvatska po lavi na oceanskom dnu kroz Tetis otklizala na sjever. Zato je u kredno doba prije nekih 135 mil. god. taj Prahrvatski otok ili *Adriatida* ostao izoliran usred prostrana oceana Tetis više od 2000 km od Europe. Tada su na drugim kontinentima bili ogromni dinosauri, ali preko mora oni nisu mogli do nas pa su u nas nastali posebni prahrvatski saurusi čijih fosila nema izvan Hrvatske: *Adriasaurus*, *Karsosaurus*, *Opetisaurus* itd. Od tercijara pred 70 mil. god., more Tetis se sužava i postaje pliće, a u nas se otada izdižu planinski grebeni Dinarida. Oni su nadovezuju s drugim sličnim vapnenastim planinama pa spajaju Hrvatsku s ostalim oceanskim otocima, tj. gorja Atlas - Dinaridi - Peloponez - Kreta - Mala Azija - Perzija u izduženo vapnenasto kopno *Mezogeida*. Time se Tetis raspao na dva uža mora: južnije je Sredozemlje, a na sjeveru prema Euraziji je izduženo more *Paratetis*, tj. Jadran - Panonija - Crno more - Azovsko - Kaspijsko - Aralsko more do jezera Balhaš, pa je zato Hrvatska još oko 1000 km daleko od Balkana. Tek u pliocenu prije 11 mil. god. Panonija presušuje otjecanjem Dunava i Hrvatska se tek otada spaja s Balkanom, ali je i danas ožiljak tog geologskog sudara oštro vidljiv: to je tek nekoliko kilometara širok pojas tzv. serpentinskih planina iz lijepih modrozelenih stijena (*ofioliti*), što je sudarom zgniječeni ostatak oceanskog dna iz Tetisa, a one leže od Papuka kroz sjeveroistočnu Bosnu i oko Sandžaka uz Drinu i Lim na Prokletije do Skadra. Istočnije je Balkan od smedjastosivih stijena s kiselim i vlažnim silikatnim tлом, a zapadnije je naš hrvatski Kras od bijelih vapnenastih stijena i suha neutralna tla živih crvenkastosmedjih boja, što i danas očito dokazuju drugo i odvojeno podrijetlo Hrvatske od Balkana. Ova se prirodna crta dobro slaže s povijesno-etničkom granicom Hrvata prema ostalim balkanskim narodima, jer narodi u selidbama zbog svojih ustaljenih tehnogospodarskih tradicija traže što sličnija prirodna područja kao u pradomovini. Zato naseljenje Hrvata uglavnom na Dinarski kras upućuje na njihov dolazak iz istočnih vapnenastih zemalja sa sličnim crvenkastim tлом kakvo je duž prapovijesne Mezogeide, tj. iz Male Azije, ili Irana i susjednih prirodno sličnih krajeva (usp. 1, 4, 5, 9).

2. *Geoklimatski preduvjeti* etnogeneze. Klima Europe donekle je stabilna tek od srednjeg vijeka, a prije su bile jače oscilacije suhih i vrućih, te hladnih i vlažnih doba. I obalne granice kopna i mora kao danas tek su od brončanog doba, a dotad su neki otoci (npr. jadranski) bili dio kopna, a mnoge su nizine npr. dio Kazahstana i sjeverno Pretkavkazje pod morem (Paratetis). još prije 12 000 - 9 000 god. su mnoge planine i sjever Europe bili pod ledom, jer su sjeverni pol i Arktik ležali oko Islanda, a ne kao danas (usp. 1, 8). Kroz ledena doba do prije 9 000 god., klima je bila istodobno hladna i suha pa su Portugal, istočni jadrani, sjeverna Turska i sjeverni Iran s dovoljno viage i topline bili najpovoljniji za život. Sjevernije od toga bile su hladne tundre mahovina i lišaja, a južnije jednako beživotne suhe pustinje. S toplinom nakon oledbe životni se prostor povećao šumama i travnjacima, ali je nova zapreka nastala otapanjem masa leda čije su poplavne vode povećale i spojile Crno, Azovsko, Kaspijsko i Aralsko more ponovo u izduženo jezero Paratetis, što je tada otežalo selidbe smjerom sjever-jug. Tek prije 8 500 god. i to se more smanjilo i raspalo zbog suhe i vruće klime, ali su nakon toga nastale neplodne pješčane pustinje (Sahara, Arabija, Turkestan itd.) nepovoljne za život, što je tamošnja plemena istjeralo u druge, plodnije krajeve. Sigurno su tada i naši rani preci tražili zemlje bolje za život, jer inače ni nas ne bi bilo.

3. *Prehistorijski razvoj* eurazijskog čovjeka. Oskudna znanja o ranome prirodnom razvoju čovjeka posljednjih su godina dopunjena u pregledniju sliku o nastajanju antropoloških zajednica u Euraziji (usp. 1, 3, 5, 6, 10, 11). Približan postglacijalni razvoj glavnih antroposkupina po današnjem bi znanju bio ovaj. Najprije su u

Euraziji tri glavne rase: na istoku *žuti mongoloidi*, u sredini bijeli *europoidi*, a zapadnije u Europi stari *kromanjonci* (= kavkaski antropotip). Tada još većina prapučanstva Eurazije govori sličnim i primitivnim tzv. nostratičkim prajezicima. Potkraj oledbe, od XII. tisućljeća životni su uvjeti već nešto bolji i europoidi se raseljuju pa u sjeveru Afriku prelazi njihova semitohamitska podgrupa s afroazijskim prajezikom, a na Balkanu i u prednjoj Aziji indoeuropska je podgrupa s pripadnim prajezikom, te u Maloj Aziji do Kavkaza treća, hetoanatomska podgrupa europoida. Nakon nestanka leda i presušnja Paratetisa, od VI. tis. i te se podgrupe dalje sele i razdvajaju vjerojatno ovako: Afrozijci se tada dijele na *Prasemite* u jugozapadnoj Aziji (Sirija-Arabija) i *Prahamite* na sjeveru Afrike, a na istočnom rogu Afrike miješanjem s južnijim negroidima nastaju polucrni *Afrokugiti*. Dotle se indoeuropejci dijele na keltske *Pranordijce* s ranoeuropskim prajezikom u Europi i azijske *Protoarijevce* s ranoarijskim prajezikom u prednjoj Aziji, a najistočniji arijski ogranak na Pamiru i Kašmiru vjerojatno se dijelom miješa s Pratičancima pa nastaju tibetoarijski *Dinaroidi* ('*Urw'urduv*) s posebnim ranoalarodskim jezikom.

Ranoarijci uglavnom žive u Kazahstanu oko Azovskog mora, sa središtem u plodnoj delti Amudarije (usp. 10), ali zbog suše i vrućine tu od IV. tis. nastaju turanske pustinje Kysil-Kum i Kara-Kum (Crveni i Crni pijesci), pa se oni raseljuju: zapadnoarijski Prairanci idu uz Kaspijsko more do rijeke Artek u Turkmenistanu gdje stvaraju kulturu *Namazga*, a indovedski Istočnoarijci idu uz doline Amudarja i Sirdarja do Fergane i Pamira (kultura *Zamanbaba*), odakle vjerojatno potiskuju ranije srednjoazijske prastanovnike, Dinaroide i Prasumerane. Zato Prasumerani do 35. st. pr. Kr. idu preko Irana na jug u Mezopotamiju, a Dinaroidi istodobno na zapad do istočnog Kavkaza, pa oni u prednju Aziju donose istočne svjetonazore i tradicije sa simbolikom boja itd. Sredinom III. tis. uz bolju i vlažniju klimu slijede nove selidbe: oko 25. st. sa sjevera u prednju Aziju stiže ogranak konjaničkih Pranordijaca, a potkraj III. tis. s istoka u gornju Mezopotamiju na prvim bojnim kolima indovedski ogranak istočnoarijskih *Mitanaca* (*Matâni*). Tada već postoji antropološki mozaik iz kojeg nastaju prapovijesne civilizacije Starog istoka, kao mogući preduvjet za razvoj ranih predaka Prahrvata ili bar njima srodnih, ishodišnih etnoplemenskih skupina.

4. *Dinaroidi i drugi antropotipovi*. Biogenetska je važnost antroposomatskog tipa u etnogenezi jedan od najboljih pokazatelja ranog podrijetla, jer pokazuje učestalost pradačnih spolnih veza među narodima u prostoru i vremenu. Dok se etnokultura, jezik, pa katkad čak i narodno ime mogu posuditi i prenositi, antropogenetski tip je nezamjenjiv i nasljedan. Zato se sličnim metodama kao u sudskom dokazivanju očinstva, biogenetskom analizom antropotipa donosi zadnja etnogenetska "presuda" o narodnom očinstvu, tj. o podrijetlu većinskog dijela naroda (1, 3, 5). Prosječni dominantni antropotip u većine Hrvata (i Bosanaca) jesu *Dinaroidi* za koje je specifična na zatiliku spljoštena lubanja, pa smeđe oči i smeđa kosa, te izrazito vitak stas. Ovaj tip čini većinu pučanstva od srednje Slovenije kroz srednju i južnu Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu do Sandjaka. S manjinskim udjelom i prijelaznim mješavinama ide na jug do sjeverne Grčke, na zapad do Koruške i na sjeveru do Slovačke, a drugdje u Europi je rijedak u novijih doseljenika po gradovima. Druga, još veća koncentracija takvih dinaroida nalazi se izvan Europe u prednjoj Aziji gdje izrazito dominira u većine Kurda i Nahičevaca, a kao manjina i prijelazi ide od Sirije do istočnog Kavkaza (Dagestan). Treće i rastrgano manjinsko područje rijetkih i miješanih Dinaroida u srednjoj je Aziji, od Fergane do Kašmira.

Osim drugih raširenih i nespecifičnih europskih antropotipova što prelaze u Hrvatsku, tu se kao manjine nalaze još dva posebna, za Europu rijetka i ograničena antropotipa. Jedno je stari kavkaski antropotip *kromanjonaca* (kartvelski Jafetidi: zapadni Kavkaz, sjeverna Turska, Pirineji), koji je na Balkanu većinom značajan za romanske Vlahe. Ističe se sličnom visinom kao u Dinaroida, ali ovaj ima glomazni i plečati stas, veliku nezgrapnu glavu ("Model Gargantua") i bujno-valovitu garavu kosu s crnim očima. Asimilacijom Vlaha ušao je među Crnogorce i dio Srba, pa ga zato oni od J. Cvijića (Ž. Mikić) propagiraju kao tzv. prave srpske "Dinarce". To su *serboidni pseudodinarci* za političko-ekspanzivne namjene, koji nemaju veze s pravim Dinaroidima kodificiranim u međunarodnoj znanosti. Treći rjedji, naš antropotip jest *mezopotamski sumeroidni*, gotovo nepoznat drugdje u Europi. U nas kao manjina s prijelazima pridolazi od srednje Podravine do istočne Slovenije i u susjednoj južnoj Mađarskoj, a najviše među kajkavcima Hrvatskog zagorja. Ti naši posebni antropotipovi dokazuju istočne biogenetske veze s jugozapadnom Azijom, a ne sa zakarpatskim Slavenima, unatoč sličnom jeziku.

5. *Arhaične stočne rase*. U hrvatsko-dinarskom prostoru uzgaja se više starinskih rasa stoke, rijetkih ili nepoznatih drugdje u Europi, koje upućuju na pradačne selidbe pripadnih stočara. Među njima je bosansko goveto autohtona balkanskog podrijetla, no ostali nisu. Čupava ovca pramenka, s grubom i dugom vunom, pa crnosmedja i dugoroga balkanska koza, raširene su po Balkanu i Maloj Aziji. Poznate su od antike u Hetita i Ilira, a u jugozapadnoj su im Aziji i preci, divlja koza (*Capra aegagrus*) i argali-ovca (*Ovis ammon*), što sve upućuje na pradačne selidbe azijskih stočara na Balkan.

Prvorazredni agroindikator našeg podrijetla jest mali i snažni, hercegovački brdski konj - tzv. *bušak*, s prugastim nogama i ledjima, debelom glavom i uzdignutom grivom (usp. 7). U čistom i tipičnom obliku najčešći je u zapadnoj Hercegovini (na otoku Krku je nedavno izumro), a inače ga ima križanog s europskim konjima i drugdje u Lici, Bosni, Dalmatinskoj zagori, Crnoj Gori, a drugdje u Europi ga nema. Gotovo isti tip konja čest je i

raširen u srednjoj Aziji, a napose oko gorja Tyen - Shan gdje živi i njegov divlji predak - prževalski konj (*Equus przewalski*), dok ostali europski konji potječu od izumlog ruskog tarpana (*Eq. gmelini*). Vrlo slični hercegovački bušaki dobro se vide na antičkim reljefima s kočijama urartskih careva u Zakavkazju iz 9.- 7. st. pr. Kr., a još su jasniji na egipatskim reljefima iz 18. dinastije, kamo stižu kao miraz uz huritske princeze udane za egipatske faraone u II. tisućljeću pr. Kr. Sve to pokazuje da je naš bušak kao jedna od prvih rasa konja, već odavna pripitomljen u srednjoj Aziji i da su vjerojatno baš na njegovim ledima naši preci projahali svoje višemilenijske selidbe sve do Jadrana i Hercegovine, pa bez tih bušaka možda više ne bi bilo ni današnjih Hrvata.

6. *Starinski biljni kultivari* još su bolji pokazatelji selidbe, jer se teže raznose negoli pokretna stoka (2). Duž istočnog Jadrana rastu dvije posebne stare sorte kupusa, tzv. brokvina (*Brassica dalmatica*) i kapuc (*Br. liburnica*), kojih su divlji preci samo na datmatinskim otocima (*Br. cazzae* i *Br. botteri*) pa su one tu autohtono domaće naslijede antičkih Ilira ili jog starijih Pelasta. Dok su naše kontinentalne sorte bijelog groždja i primorske crne sorte keltoromanskog podrijetla od europske divlje loze (*Vitis sylvestris*), dotle u Dalmaciji i na otocima raste nekoliko posebnih sorti primorskog bijelog groždja čiji slični divlji preci rastu od Kavkaza do Fergane: *Vitis hyrcana*, *V. hissarica*, *V. trichophylla*, *V. subacarifolia* itd. Istosmjerno upućuju i naši domaći nazivi, jer su prapovijesni Huriti u prednjoj Aziji lozu baš nazivali "trš", a njihovi su vinogradi "trešât" bili na brdskim padinama s kamenim suhozidom, poput naših jadranskih gromača.

Takodjer u Dalmaciji, Hercegovini i Crnoj Gori raste i posebna visoka sorta velezrne pšenice (visine kukuruza), a ista sorta zajedno sa svojim divljim pretkom (*Triticum grandisemineum*) raste samo još u Zakavkazju i Kurdistanu, gdje je poznata i iz antičkih urartskih skladišta. I tu je istosmjerni paralelizam naziva kao i u loze, jer su prapovijesni Huriti pšenicu zvali *dzitu*. i kasniji Urarti *dzeto*. pa i u nas žito u užemu smislu znači pšenicu. U ranoj Mezopotamiji iz III. tis. se žito općenito zvato "kurušda" i zatim u huritskoj Siriji iz II. tis. "kurustu", slično kao i naša zagorska kuruza. Nadalje, u ranoj je Mezopotamiji divlja višnja na huritskom nazvana "šennuru" (još nije pripitomljena), a i danas se divlja višnja (*Cerasus cupaniana*) u Kvarneru zove -"šenuđa" (pitoma je "maraska"). Stari su europski biljni kultivari na hrvatsko-dinarskom prostoru riedji i većinom ograničeni na sjeverozapadu u Istri, Sloveniji, Žumberku i u Hrvatskom zagorju, dok su ostalo uglavnom moderne i raširene sorte i križanci novijeg podrijetla bez povijesnog značenja.

Dakle, većina se Hrvata po biološkom antropotipu, te po starim agrarnim sortama i stoci, znatno razlikuje od ostalih Slavena. Nabrojani nasljedni antropotipovi, kao i agrarne i stočarske veze, istosmjerno upućuju na traženje ranijih, predslavenskih predaka Hrvata u jugozapadnoj Aziji, kao i da su sadašnji slavenski jezici Hrvati najvjerojatnije tek naknadno preuzeli od susjeda. Ipak su Hrvati antropološki još manje slični s Irancima u kojih je naš dinaroidni antropotip vrlo rijedak, pa očito naši preci niti s njima nisu imali bližeg biološkog dodira. Zato je biološki iskon Hrvata morala biti neka treća antroposkupina iz prednje Azije, gdje su s Hrvatima antroposomatski najbliži Kurdi, Armenci i neki manji srednjoazijski narodi.

GLAVNA LITERATURA

1. Alazawa, T. 1993: *Evolution and dispersal of the modern Humans in Asia*. Univ. Museum, Tokyo.
2. Bassermann, J. F. 1953: *Die Geschichte des Weinbaues*, Bd. **I.-III.**, Frankfurt am Main.
3. Bernhard, W. 1993: *Rassengeschichte des Nahen Ostens. Rassengeschichte*, Bd. **13**, München.
4. Biju-Duval, Y. et al. 1976: *From the Tethys Ocean to Mediterranean (Atlas)*. Technip, Paris.
5. Jelinek, A. 1993: *Chronology of Homo sapiens in southwestern Asia*. Univ. Museum, Tokyo.
6. Marks, A. 1993: *Pleistocene archaeology and man origins in Levant areas*. Univ. Museum, Tokyo.
7. Silver, C. 1989: *Horses of the World*. Equinox Press, 2nd ed. 233 P., Oxford.
8. Thenius, E. 1977: *Meere und Länder im Zeitenwechsel (Paliogeographie)*. Springer, 202 p. Berlin.
9. Ushakov, S. A. et al. 1985: *Continental drift and Earth Climate*. Mysl, 207 p., Moskva.
10. Vinogradov, A. et al. 1986: *Drevnie naselenie Amudarji (Arheo-antropologija)*. Nauka, 200p. Moskva.
11. Wandermeersh, B. et al. 1988: *Evolution biologique et culturelle du Lévánt. Paléorient*. **14**.